

HIDEGHÁBORÚS ELMÉLETEK ALKONYA

B I R Ó A N D R Á S

Az Ukrajna elleni orosz támadást az új világrend kialakítása irányába tett első lépésnek is tekinthetjük. Az elmúlt évek tapasztalatai rávilágítottak arra, hogy az Egyesült Államok által vezetett liberális világrend, vagyis az amerikai hegemonia unipoláris pillanata elillant, és a nagyhatalmak kendőzetlenebb konfrontációjának korszaka következik be. Az elviekben a nemzetközi jog szupremáciáján alapuló, 1989/91 utáni globális–neoliberális rend eróziója felgyorsulni látszik. Az erőpolitikán és nagyhatalmi érdekeken alapuló új kor beköszöntésével okkal beszélhetünk egy „világrend nélküli világ” kibontakozásáról,¹ ami egyre inkább a nemzetközi rendszer többpólusúvá transzformálódását vetíti előre.

NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK A TÖRTÉNELEM VÉGE UTÁN

A nemzetközi kapcsolatok (*international relations*, IR) önálló tudománya a 20. század elején jött létre, az azóta eltelt évtizedekben pedig a hatalom és világrend változásait igyekezett megmagyarázni. A tudományág különböző elméletei társadalomtudományi természetükből fakadóan nem tudtak kizárólagos jellegre szert tenni, ezáltal a mai napig párhuzamosan léteznek egymás mellett. A különböző iskolák által képviselt hangsúlyok a nemzetközi rend változásával összhangban mozogtak az évtizedek során, azonban az elméletek összességéből kialakult egy olyan *status quo*, amely a mostani orosz–ukrán háború tükrében megkérdőjeleződni látszik.

A nemzetközi rendszert alakító aktorok érdekeinek, mozgásterének és adott esetben túlélésének viszonyrendszerét jó fél évszázadon keresztül olyan doktrínák szorították keretek közé, mint a nukleáris elrettentés, a kölcsönös megsemmisítés és az interdependencia (kölcsönös függőség) elve, vagy a szupranacionális nemzetközi szervezetek befolyásába vetett hit. Javarást ezen doktrínák tántorították el a nukleáris- és atomfegyverekkel rendelkező nagyhatalmakat az agresszív, konvencionális jellegű háborúk indításának lehetőségétől. Ezek az elméletek, mint olyan sok minden más a nemzetközi elméletben és gyakorlatban, az I. világháborút követő „rendezés” idejére nyúlnak vissza.

Az 1919–23 között megszilárduló új világrendben az I. világháborús pusztításra adott válaszként született meg az *idealizmus*, ami a liberális politikai elvek kiterjesztését jelölte meg célként a nemzetközi rendszerben is. Ezt az irányvonalat egyre inkább „liberális internacionalizmus” vagy – az elmélet legfőbb képviselője, az amerikai elnök, Woodrow Wilson után – *wilsonizmus*

1 SCHMIDT Mária: *Az egypólusú világrend válsága* = Uő: *Korszakhatáron*. Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Alapítvány, Bp. 2022. 25–35.

névvel kezdték el illetni. Az elmélet szembetűnő kudarca ellenére azonban nem tűnt el, csak átalakult a 20. század során. Röviden: a neoliberális institucionalizmus, vagyis a globális/nemzetközi intézményekbe vetett hit is a *wilsonizmus* talajából sarjadt ki.²

A neoliberális institutionalisták legnagyobb tévedése a biztonsági témák negligálásában érhető tetten, ami helyett indokolatlanul nagy hangsúlyt fektetnek a gazdaságra mint az államok viselkedését leginkább befolyásoló tényezőre. Kétségtelen, hogy a '70-es évek olajválsága, az egyre erősödő globális összefonódások és az interdependencia együttese előmozdította az államok közötti együttműködést. Az elmélet képviselői (köztük Robert Keohane) előszeretettel nevezték a szupranacionális intézményeket a nemzetközi stabilitás kulcsának, ami meglátásuk szerint egyre erősödő kooperációkat eredményezett.³ A neoliberális konszenzus tovább erősödött 1989/91 után a Szovjetunió összeomlásával és az Egyesült Államok hidegháborús győzelmével együtt járó „unipoláris pillanat” (Charles Kraushammer) kezdetével, valamint Kína egyre gyorsuló mélyülő integrációjával a nemzetközi kereskedelembe. Miután érdemben egyetlen elmélet sem számolt a Szovjetunió gazdasági összeomlásával, a liberális alapfeltevés – mely szerint az államoknak inkább érdekében áll kölcsönösen előnyös módon kereskedni, mint háborúzni – beigazolódni látszott. Francis Fukuyama *A történelem vége és az utolsó ember* című 1992-es könyvét szinte már közhely kritika tárgyával illetni, ám a mű kellően szemlélteti a liberális világrend elbizakodottságát.

Oroszország Ukrajna elleni támadása azonban éppen azt bizonyítja, hogy a *One World*-teória keretében a korlátlanul érvényesülő piac és a liberális demokráciák, azaz a nyugati civilizáció modelljének akadálytalan globális elterjedése vereséget szenvedett, és „véget ért a történelem vége”.⁴ Azonban Samuel P. Huntington *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása* című 1996-ban megjelent könyve sem nyert maradéktalanul igazolást a mostani események tükrében, hiszen a konfliktus kifejezetten az ortodox civilizáción belül zajlik. Más perspektívából vizsgálva viszont Huntingtonnak igazat is lehet adni, hiszen a politikatudós Ukrajnát „hasadó államként” kategorizálta, és a mostani háborús események is arra engednek következtetni, hogy az ország keleti részét – jelentős orosz ajkú és/vagy identitású népességgel – Oroszország bekebelezi, míg az ország területileg megcsonkított, nyugati fele Ukrajna marad. Ezen aspektusból nézve tehát egy nyugati–ortodox szembenállásról is beszélhetünk.⁵ Annyi bizonyos viszont, hogy a világpolitika szintjén vizsgálva azt látjuk, hogy a Huntington által külön civilizációkként kezelt ortodox, kínai, iszlám, hindu világokból kezd alakot ölteni egy olyan pólus(kezdemény), amely egyre kevésbé tartja irányadónak az Egyesült Államok világrendjét. Másképpen megfogalmazva, úgy is tekinthetünk erre a kibontakozó konfliktusra, hogy a magát globális civilizációnak tekintő Nyugat kerül szembe az összes többi civilizációval.

Ennek talán legillusztratívabb példája a BRICS (a Brazíliát, Oroszországot, Indiát, Kínát és Dél-Afrikát tömörítő) csoport fokozatosan szorosabbá váló együttműködése, amelynek tagjai már jelenleg is a Föld lakosságának 40 százalékát, míg GDP-jének negyedét képviselik.⁶ A csoport tagjai dinamikus gazdasági növekedésüknek hála egyre megkerülhetetlenebb erőt képviselnek a világpolitika porondján, ráadásul a legújabb hírek szerint a közeljövőben Argentína, Egyiptom, Irán, Szaúd-Arábia és Törökország is csatlakozni kíván az együttműködéshez, ami tovább növelheti a blokk érdekérvényesítő szerepét.

**kezd alakot ölteni
egy pólus(kezdemény)**

2 Arthur A. STEIN: *Neoliberal Institutionalism = The Oxford Handbook on International Relations*, szerk. Christian REUS-SMIT – Duncan SNIDAL, Oxford U. P., New York, 2008. 201–221.

3 Robert O. KEOHANE: *After Hegemony. Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton U. P., New Jersey, 1984. 252–253.

4 BÉKÉS Márton: *Vége a történelem végének = Uő: Fordul a szél. Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásért Közalapítvány*, Bp. 2019. 7–12.

5 Samuel P. HUNTINGTON: *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Simon and Schuster, New York, 1996. 166–168.

6 Badar Alam IQBAL: BRICS as a Driver of Global Economic Growth and Development. *Global Journal of Emerging Market Economies*, 2022/1. 7–8.

Természetesen ez nem jelenti azt, hogy megszűnnek a geopolitikai alapon nyugvó regionális rivalizálások például Kína és India között, vagy a török-szaúdi-iráni hatalmi küzdelemnek vége szakad a Közel-Keleten, ám többé nem elképzelhetetlen, hogy bizonyos államok elkezdjenek tömbösödni a Nyugat által diktált nemzetközi rend ellenében, mivel ez saját érdekeikkel is egybeesik. Az orosz-ukrán háború árnyékában kialakulni látszó többpólusú világrend tehát egyszerre enged teret a kölcsönösen előnyös és egyre inkább intézményszerűsített jellegű gazdasági és politikai kooperációknak, miközben a részt vevő országok közötti hatalmi vetélkedésnek sem szab gátat.⁷

Azt is okkal tekinthetjük az amerikai hegemonia nyílt megkérdőjelezésének, hogy Kína, India, Pakisztán, Irán és gyakorlatilag az egész arab világ nem ítélte el nyíltan az orosz támadást az ENSZ Közgyűlésben tartott szavazás során.⁸ Ám az is beszédes, hogy Brazília, Egyiptom, Szaúd-Arábia és Törökország hiába ítélte el az agressziót, ez semmiféle hatással nem volt diplomáciai és gazdasági együttműködésükre Oroszországgal, sőt bizonyos esetekben még szorosabbá is tették kapcsolatukat a Nyugaton páriává kikiáltott eurázsiai hatalommal. Mi sem szemlélteti ezt jobban, mint hogy a háború idén februári 24-ei kezdete és május vége között Kína és India együttesen 24 milliárd dollár értékben importált kőolajat és földgázt Oroszországtól, míg Törökország továbbra is jelentős infrastrukturális együttműködéseket folytat vele, például a Török Áramlat gázvezeték vagy az első török nukleáris erőmű megépítése terén.⁹

A formálódó pólus talapzata abból a szempontból is szilárdnak tekinthető, hogy a felsorolt országok kivétel nélkül készséggel csatlakoztak Kína rendkívül komplex geopolitikai-stratégiai tervéhez, az Övezet és Út kezdeményezéséhez.¹⁰ Kína grandiózus terve olyan politikai, gazdasági, védelmi célokat ötvöz, aminek legfőbb célja, hogy egy globális kereskedelmi-logisztikai struktúraváltással a világ gazdaság tengelyét az óceánokról a szárazföldre helyezze át. Ez pedig nyílt kihívást intéz az amerikai világrend ellen, hiszen az USA jelentős részben épp a tengereken szerzett abszolút dominanciájának köszönhetően vált világunk gazdasági és ebből adódóan politikai szuperhatalmává.

a formálódó pólus talapzata szilárd

A KÖLCÖNÖS EGYMÁSRA UTALTSÁG ELVÉNEK BUKÁSA

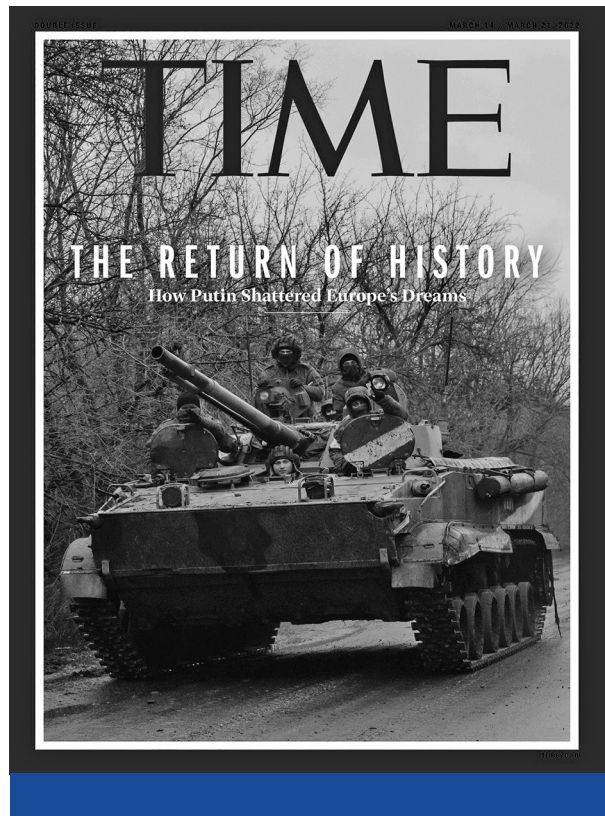
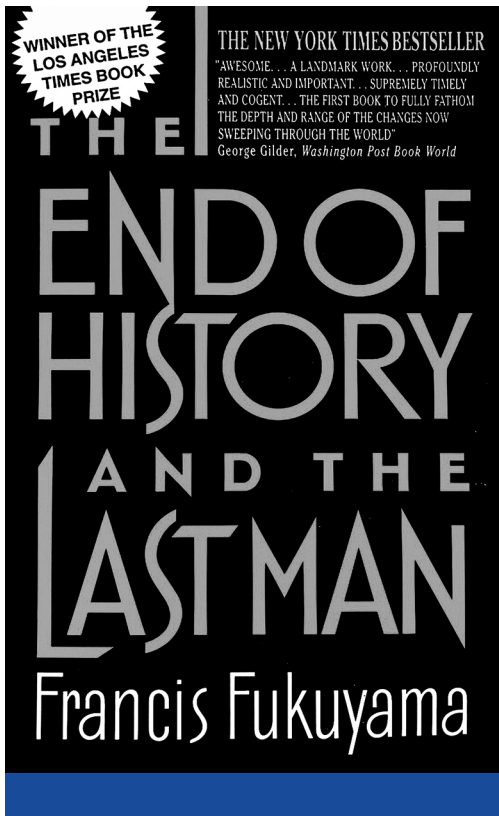
Noha a Krím-félsziget 2014-es annektálása óta folyamatosan Damoklész kardjaként lebegett fejünk felett egy Ukrajna elleni orosz invázió, ennek bekövetkezése a legtöbb szakértőt is meglepetésként érte, hiszen – a liberális elméletek szerint – az orosz rezsim ezen döntése felrúgja a kölcsönös gazdasági egymásrautaltság doktrínáját. Márpedig üzletelni mindenkinek érdekében áll, a Nyugat pedig a krími válság óta egyértelművé tette, hogy milyen ára lesz Oroszország esetleges normaszegésének. Vlagyimir Putyin orosz elnök tehát – költség-haszon elemzés alapján – úgy indította meg a háborút, hogy számolt az Oroszország gazdaságát érintő szankciók sokaságával. Amellett, hogy bizonyos büntetőintézkedések valóban fájnak az eurázsiai hatalomnak, például az orosz bankok kizárása a SWIFT elektronikus bankközi üzenetküldő rendszerből, az olaj- és aranyembargó vagy az élvonalbeli technológia (kvantum-számítógépek és fejlett félvezetők, csúcscategóriás elektronikai termékek és szoftverek) exporttilalma, azonban egyre több mutató világít rá arra, hogy az uniós tagállamok számára nagyobb terhet jelentenek a szankciók. Ennek egyik

7 Mher SAHAKYAN: *The Ukrainian crisis in the multipolar world order: NATO, Russia, and China*. Asia Global Online, 2022. február 4. <<https://www.researchgate.net/publication/358781125>>

8 *Aggression against Ukraine: resolution / adopted by the General Assembly*. United Nations Digital Library. <<https://digitallibrary.un.org/record/3959039>>

9 Lásd bővebben: Firat KOZOK: *Russia Is Wiring Dollars to Turkey for \$20 Billion Nuclear Plant*. Bloomberg. <<https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-07-29/russia-is-wiring-dollars-to-turkey-for-20-billion-nuclear-plant>> és Dan MURTAUGH – Debjit CHAKRABORTY: *Ukraine War: India, China Buy Russian Oil and Gas Worth \$24 bn in 3 months*. *Business Standard*, 2022. július 6. <https://www.business-standard.com/article/international/russia-pockets-24-bn-from-india-china-on-energy-spreed-amid-ukraine-war-122070600406_1.html>.

10 Lásd bővebben: Mehran KAMRAVA: *The China model and the Middle East* = *Routledge Handbook on China-Middle East Relations*. szerk. Jonathan FULTON. Routledge, New York, 2021. 338–349.

Rosszul öregedő mondatok

– Francis Fukuyama híres, *A történelem vége és az utolsó ember* (1992) című könyve és harminc évvel később a *Time* címlapja 2022. március közepén

legfőbb oka abban rejlik, hogy az Európai Unió által fogantatott oroszellenes szankciók amerikai geopolitikai érdekeket képviselnek, aminek folytán okkal nevezhetjük önsorsrontónak az intézkedéseket.¹¹

Tehát az EU is saját gazdasági érdekeivel ellentétesen, saját prosperitását veszélyeztetve lép fel Moszkvával szemben, ami ellentmond a liberálisok által vallott interdependencia konfliktuscsökkentő elvének.¹² A valódi problémát az jelenti, hogy az interdependencia idealista elemei anélkül várják a „szebb jövőt”, hogy az elmélet számolna a függőségi viszony kétélű fegyver voltával. A szankciópolitika kudarca pedig nyilvánvalóvá tette, hogy a gazdaság elsődlegességére vonatkozó nézőpont megbukott, és ezen perspektívából szemlélve nem lehet megmagyarázni (de jóformán befolyásolni se) a nemzetközi arénában összeütköző államok viselkedését.

Hasonló csorbát szenvedett a nemzetközi szervezetek konfliktuscsökkentő szerepébe vetett hit is: a NATO pusztá létezése – és Ukrajnának tett ígéretei – nem rettentették el az orosz elnököt attól, hogy nyílt fegyveres lépésre szánja el magát, míg az ENSZ Biztonsági Tanácsa a hidegháború éveihez hasonlóan teljesen diszfunkcionálissá vált a vétő intézménye miatt. Miután bármilyen kötelező érvényű döntéshozatalhoz a BT-ben helyet foglaló összes nagyhatalomnak (USA, Egyesült Királyság, Franciaország, Kína és Oroszország) *egyhangúlag* egyet kell értenie, emiatt a szervezet megbénult a jelenlegi konfliktus során. Nyilvánvaló módon Oroszország nem fogja elítélni saját akcióját Ukrajna ellen, ám ami még fontosabb, hogy a február 26-án tartott, orosz inváziót elítélni célzó BT-szavazás során Kína is tartózkodott.¹³ A fegyverszállítások és a szankciópolitika által pedig az EU is erőteljesen részesévé vált a háborúnak, amely döntések eskalációs hatásuk révén tovább mélyítették a konfliktust.

11 Lásd bővebben: BIRÓ András: *Önsorsrontó az európai szankciópolitika*. XXI. Század Intézet, 2022. augusztus 1. <<https://www.xxiszaszadintezet.hu/onsorsronto-az-europai-szankciopolitika/>>.

12 Az elmélet hiányosságairól lásd bővebben: Erik GARTZKE: *The Classical Liberals Were Just Lucky. A Few Thoughts about Interdependence and Peace = Economic Interdependence and International Conflict. New Perspectives on an Enduring Debate*. szerk. Edward D. MANSFIELD – Brian M. POLLIN, University of Michigan Press, Michigan, 2003. 96–110.

13 Michelle NICHOLS – Humeyra PAMUK: *Russia vetoes U.N. Security action on Ukraine as China abstains*. Reuters, 2022. február 26. <<https://www.reuters.com/world/russia-vetoes-un-security-action-ukraine-china-abstains-2022-02-25/>>

Kivetítés –
Fordított amerikai
zászlót tartó orosz katona
a kelet-ukrajnai Donbasz régióban
(Donyeck-medence) 2022 nyarán
(Twitter)

AZ ERŐEGYENSÚLY FONTOSSÁGÁNAK ÚJRAFELFEDEZÉSE

Az idealista-liberális elméletektől eltérően – a '30-as évek sötét fejleményeinek tükrében megszülető – *realista iskola* az államok közötti konfliktusok közép-pontjába a hatalomért és az anyagi erőforrásokért való küzdelmet állította. A realisták hobbesi világképe szerint miután az államok felett semmiféle szuverén hatalom nem létezik, ezért azok kizárólag önmagukra támaszkodhatnak egy önszegélyező rendszerben (*self-help system*). A teória *doyenje*, Hans J. Morgenthau olyan, napjainkra is érvényes megállapításokat tett, mint hogy az államokat nem elvont filozófiai vagy erkölcsi elvek, hanem a saját érdekeik mozgatják, aminek általános értelemben célja a hatalom megszerzése, a nemzeti érdek képviselése és az erőegyensúly (*balance of power*) megteremtése.¹⁴

Szemmel látható módon a realista elmélet már jóval valóságosabb képet festett az államok nemzetközi térben történő interakcióiról és azoknak motívációjáról, ám túlzott államközpontú felfogása egyre kevésbé volt képes megmagyarázni azokat a mozgatórugókat, amelyek a II. világháborút követően fokozatosan átalakították világunkat. A '70-es évek elején bekövetkező, amerikai és szovjet szuperhatalmak közötti enyhülés (*détente*) folyamata például felülértékelte a nemállami szereplők tevékenységét, amelyek az államközi kapcsolatok mellett szintén elkezdtek befolyásolni az emberek életét. Ebből fakadóan megjelentek a pluralizmus képviselői, akik az ún. pókhálómoddell

¹⁴ EGEDY Gergely: Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletébe. HVG-ORAC, Bp. 2011. 15–18.

hirdették, aminek lényege, hogy az államok mellett a nemkormányzati szervezetek (NGO) és az egyének is több szálon kötődnek egymáshoz, ez pedig magával hozza a kormányzati dimenzió leértékelődését. Azonban az Oroszország ellen fogantatott szankciók napjainkban éppen azt mutatják, hogy „Putyin oligarchái” mellett mindenféle vállalkozások és az átlagemberek is a saját jólétükkel fizetnek az orosz agresszió miatt. Tehát továbbra is az államok a nemzetközi kapcsolatok legfőbb alakítói, és egy adott kormányzat döntése tízmilliók életét befolyásolja, hiába kötődnek azok ezernyi transznacionális szállal a világ különböző pontjaihoz.

A pluralista nézőpont arra sarkallta a realista iskola képviselőit, hogy érvrendszerüket finomítsák a globalizáció vonatkozásában. Ezért a *neorealisták*, vagy másképp nevezve *strukturális realisták* már vizsgálják a nemállami szereplők (nemzetközi és szupranacionális szervezetek, NGO-k, globális alapítványok, nagyvállalatok) helyét a nemzetközi rendszerben, ám azok tulajdonosságait és cselekvési hatáskörét az államoktól eredeztetik. A neorealistákon belül is két csoportot különböztethetünk meg: a *defenzív* és az *offenzív* realizmus híveit. A defenzívek (Kenneth Waltz) szerint az államoknak nem áll érdekében a nemzetközi rend felforgatása, míg az offenzívek (John J. Mearsheimer) szerint az anarchikus rend minden államot arra ösztönöz, hogy saját pozícióját a többi állam kárára erősítse.¹⁵ Oroszország Ukrajna elleni támadása esetén láthatjuk, hogy egy állam valamilyen okból kifolyólag képes megkockáztatni a nemzetközi rend felbolygatását egy olyan szuverén állam megtámadásával, amely 2014 óta *proxyháborús* ütközőzónaként szolgált közte és az Egyesült Államok között.¹⁶

A fentiek tükrében megállapítható, hogy a liberális elméletekhez viszonyítva a neorealista szemlélet közelebb áll a konfliktus mozgatórugóinak feltáráshoz, hiszen az Egyesült Államok, Oroszország és Kína motivációit és céljait képes államközpontú felfogásból megmagyarázni. Azonban az Európai Unió példája rávilágít arra, hogy a neorealista elmélet sarokkövének tekintett nemállami szereplők államoktól eredeztetett cselekvési hatásköre nem felel meg a valóságnak. Ennek oka, hogy a föderalizációs ambíciókat dédelgető brüsszeli hatalmi centrum lényegében kiemeli az uniós tagállamokat a realista rendszerből, így azok képtelenek lesznek saját érdekeik képviselésére. Ez magyarázatul szolgál arra is, hogy az *önsegélyező rendszer* nem értelmezhető azon európai államok esetében, amelyek a saját szuverenitásuk egy részének átruházásával jogköröket adtak át egy centralizált politikai intézménynek. Tehát az Európai Unió hiába egy szerződéses alapon létrejött nemzetek feletti intézmény, tagállamai nem élhetnek korlátok nélkül szuverenitásukkal, sőt a szervezet már annak kikényszerítésére is képessé vált, hogy a nemzetállami (és összeurópai) érdekekkel ellentétes szankciópolitikát folytasson Oroszországgal szemben, miközben az önérdemet követő országokat egyszerűen *oroszbarátnak* titulálja.

A háború mint válasz elfogadhatatlan, ám egy nukleáris szuperhatalom frusztrációját meg kellett volna értenie és az oroszok által kijelölt vörös vonalak tiszteletben tartására kellett volna törekednie a Nyugatnak. Az amerikai külpolitikai gondolkodás meghatározó alakjai közül többek között George F. Kennan, Henry Kissinger, de Mearsheimer is alapelvént fogalmazták meg, hogy az Egyesült Államoknak legfőbb stratégiai érdeke, hogy éket verjen Oroszország és Kína közé. Ehhez képest az Oroszország elszigetelésére tett kísérlet éppenséggel ellentétes hatást ér el, s úgy tűnik, hogy végérvényesen Kína karjaiba lökte Oroszországot. A nyugati világon kívül nem járt sikerrel az agresszor izolálása, ami egyre inkább arra enged következtetni, hogy a Nyugat lényegében saját magát zárja burokba. Mindemellett az orosz–kínai *de facto* szövetség

**továbbra is az államok
a nemzetközi kapcsolatok
legfőbb alakítói** ”

15 A két elmélet közötti különbségekről lásd bővebben: Steven E. LOBELL: *Structural Realism/Offensive and Defensive Realism*. Oxford Research Encyclopedias. <<https://oxfordre.com/internationalstudies/view/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-304>>.

16 Lásd bővebben: Luiz Alberto Moniz BANDEIRA: *Ukrainian Regime Change, Civil War, and the USA-Russia Proxy War = The World Disorder*. Springer, Cham, 2019. 223–233.

létrejöttére szintén katalizátorként hathat, hogy a Tajvan körül kialakult *status quo* egyre kevésbé elégíti ki mind az amerikai, mind a kínai geopolitikai törekvéseket.

A NYUGAT FELELŐSSÉGE

A korábban már említett *détente* 1969-es kezdete abból a szempontból is kiemelendő, hogy a Nixon–Kissinger diplomáciai nagystratégiának köszönhetően enyhült a szovjet–amerikai feszültség, ami által a viszony átmeneti rendezése lehetővé tette, hogy 1972-ben Nixon és Brezsnyev aláírja a rakétaelhárító védelmi rendszerek korlátozásáról szóló ABM-egyezményt (*Anti-Ballistic Missile*). Ez a szerződés azonban 2002-ben érvényét veszítette, miután George W. Bush bejelentette Washington egyoldalú kilépését a szerződésből, ami megadta a lehetőséget a Pentagonnak arra, hogy a „terror elleni harc” (*War on Terror*) szellemében – és az oroszok hozzájárulása nélkül – kiépüljön az amerikai rakétavédelmi pajzs az európai NATO-tagországokban is.¹⁷ Bush nyilatkozatában egyébként azt is hangsúlyozta, hogy ezzel a döntéssel véget ért a kölcsönös elrettentés korszaka (*mutually assured destruction*, MAD), amivel a kölcsönös együttműködés új szakasza kezdődhet meg az Egyesült Államok és Oroszország között.

Az orosz frusztráció vizsgálata esetén komoly figyelmet kell szentelni az '50-es évek végén megfogalmazott erőegyensúly-modellnek is. Morton Kaplan szerint egy anarchikus világban csak erőt lehet szembe állítani egy másik erővel, hiszen a stabilitás is csak akkor érhető el, ha a rendszeralkotó egységek egyensúlyban vannak. Éppen ezért e modellnek az a sarokpontja, hogy minden állam fellép egy olyan állammal vagy koalícióval szemben, amely a rendszerben túlsúly megszerzésére törekszik.¹⁸

A jelenlegi orosz–ukrán háború tükrében okkal állíthatjuk, hogy az erőegyensúly felborulása közvetlenül hozzájárult ahhoz, hogy az Oroszországi Föderáció katonai agresszióra szánta el magát. Bármiféle moralizálás nélkül ki lehet jelteni, hogy a Szovjetunió 1991 végi felbomlása után Oroszország biztonságérzetét jelentősen csökkentette a NATO keleti terjeszkedése. Ráadásul a Mihail Gorbacsovna tett nyugati „egy lépést sem keletre” ígéreteket sem lehet légből kapottnak tekinteni, amit bizonyít, hogy az amerikai Nemzetbiztonsági Archivum nyilvánosságra hozott olyan dokumentumokat, amelyek alátámasztják, hogy az utolsó szovjet pártfőtitkár valóban kapott ilyen ígéreteket, igaz, hogy csak szóban.¹⁹ Miután írásos megállapodás *nem* született az

ígéretről, a NATO folyamatosan terjeszkedett az orosz magterületek felé a közép- és kelet-európai, valamint baltikumi államok felvételével. Az Egyesült Államok dominálta Északatlanti Szerződés Szervezete azonban nem elégedett meg befolyási övezetének jelentős kiterjesztésével, és 2008-ban Bukarestben meglehetősen felelőtlen ígéretet tett Ukrajna és Grúzia NATO-csatlakozásának támogatására.²⁰ Moszkva számára ez jelentette a vörös vonalat, hiszen mindkét or-

szág évszázadokon keresztül a cári orosz birodalom határvidékének része volt. A Wikileaks által közzétett belső dokumentumok szerint George W. Bush Ukrajnának tett NATO-csatlakozási ígérete kapcsán Oroszország rögvést figyelmeztette az Egyesült Államokat, hogy egy ilyen jellegű katonai fenyegetést nem fognak eltűrni.²¹

csak erőt lehet
szembeállítani
egy másik erővel

17 Wade BOESE: U.S. Withdraws From ABM Treaty; Global Response Muted. *Armscontrol*, 2022 július/augusztus <<https://www.armscontrol.org/act/2002-07/news/us-withdraws-abm-treaty-global-response-muted>>

18 Morton A. KAPLAN: *System and Process in International Politics*. szerk. Alan WARE, ECPR Press, Colchester, 2005. 157.

19 Svetlana SAVRANSKAYA – Tom BLANTON: *NATO Expansion. What Gorbachev Heard*. National Security Archive, 2017. december 12. <<https://nsarchive.gwu.edu/briefing-book/russia-programs/2017-12-12/nato-expansion-what-gorbachev-heard-western-leaders-early>>

20 *Bucharest Summit Declaration*, NATO.int, 2008. április 3. <https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_8443.htm>

21 A dokumentumot William J. Burns diplomata titkosította, aki akkoriban az Egyesült Államok oroszországi nagykövete volt, míg a jelenlegi Biden-adminisztrációban a CIA igazgatójaként tevékenykedik. A Wikileaks által kiszivároztatott dokumentumokat lásd: *Nyet Means Nyet: Russia's NATO Enlargement Redlines*. Wikileaks, 2008. február 1. <https://wikileaks.org/plusd/cables/08MOSCOW265_a.html>.

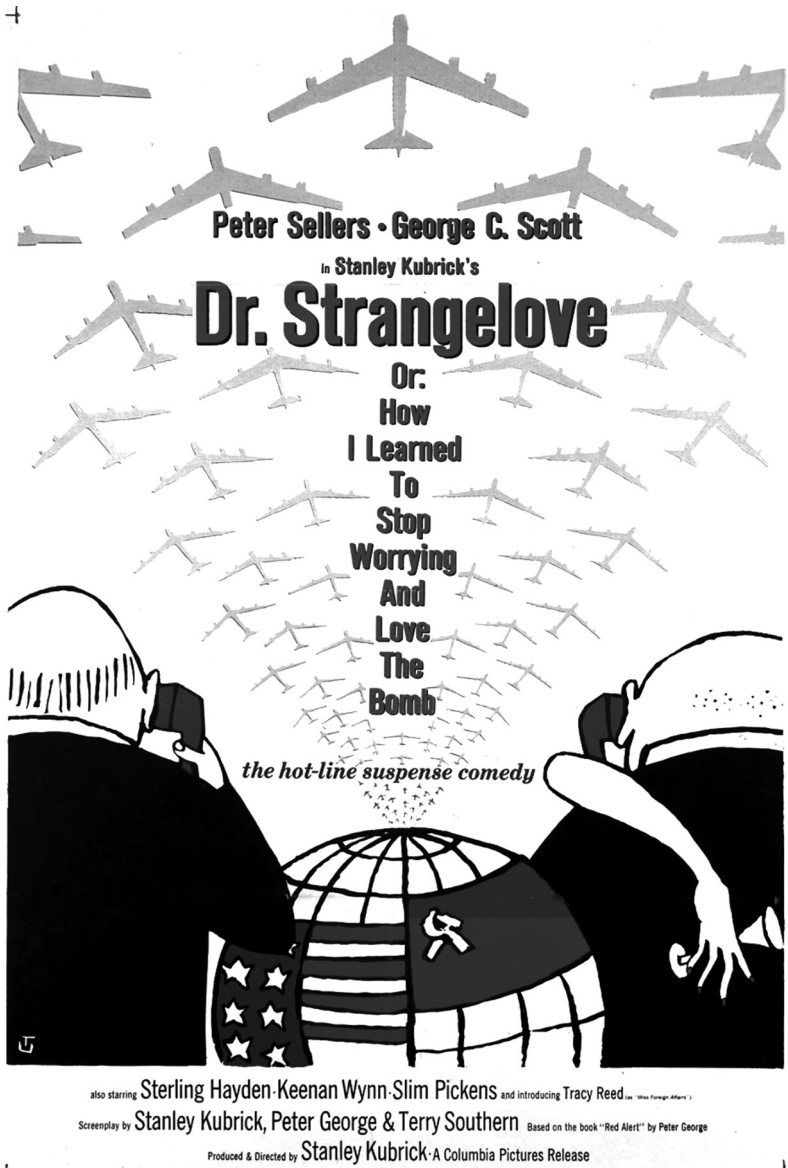

Helyettesítés –

Az amerikai zsoldosokból álló Forward Observation Group által használt ukrán könnyűharckocsi 2022 tavaszán (Twitter)

A liberális elmélet képviselői elfelejtették, hogy a globalizáció és interdependencia ellenére az erőegyensúly politikája nem szűnt meg, és ennek felborítása vezetett Oroszország Ukrajna elleni agressziójához. Hasonló véleményt fogalmaz meg az offenzív realista iskola már emlegetett élő szaktekinétye, John J. Mearsheimer is, aki a kezdetektől fogva súlyos hibának tartotta Ukrajna integrálását a nyugati világba. Mearsheimer 2014 óta rendszeresen hangot adott azon véleményének, hogy Ukrajna soha nem volt stratégiai fontosságú az Egyesült Államoknak, és ezért már az országban kirobbantott „színes forradalmat” (*Majdan*) is fölösleges, mindössze Oroszországot provokáló akciónak tartotta.²² Ráadásul abból a szempontból is kihangsúlyozza a Nyugat felelősségét Ukrajna kapcsán, hogy amíg a Monroe-doktrínából fakadóan egyetlen európai vagy ázsiai nagyhatalom sem telepíthet katonai erőket Észak- és Dél-Amerika területére, addig az Egyesült Államok körbepátyázza Oroszországot a vele katonailag szövetséges államokkal. Mearsheimer szerint Moszkva okkal tekinti Ukrajnát és Grúziát befolyási övezetének, és veszi ezáltal rossz néven az amerikai előrenyomulást a térségben, ahogyan az Egyesült Államok sem nézné jó szemmel, ha Oroszország vagy Kína katonai szövetséget kötne az USA közvetlen szomszédságában lévő Kanadával vagy Mexikóval. Azt meg végképp nem, ha még közös hadgyakorlatokat is tartanának a két ország katonái a határ mentén, vagy „védelmi rakétákat” telepítenének oda. De történelmi példaként megemlíthető a kubai rakétaválság is, valamint napjainkban a Salamon-szigetek esete, amely ország, noha távol fekszik az amerikai partoktól, az Egyesült Államokat így is aggodalommal tölti el, hogy amennyiben Kína katonai bázist lesz képes létesíteni a szigeten, akkor még inkább megveti lábát a csendes-óceáni térségben. Ezáltal pedig az ázsiai nagyhatalom képes lenne megakadályozni az USA

²² John J. MEARSHEIMER: Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault. *Foreign Affairs*, 2014/szeptember-október. A színes forradalmak elméletéről és gyakorlatáról lásd: KOSZTUR András: „Színes forradalmak” kézikönyvei. *Kommentár*, 2021/4.

Kölcsönös elrettentés –
A *Dr. Strangelove*, avagy rájöttem,
hogy nem kell félni a bombától,
meg is lehet szeretni
(Stanley Kubrick, 1964) című
filmszatíra moziplakátja
(*Rotten Tomatoes*)

haditengerészetét abban, hogy támogatást nyújtson szövetségeseinek az ázsiai csendes-óceáni térségben.

Összegezve tehát, ezek olyan geopolitikai realitások, amelyeket továbbra sem lehet figyelmen kívül hagyni, mivel minden nagyhatalom okkal kezelné provokációként az ilyen jellegű lépéseket.²³

A NORMASZEGÉS AZ ÚJ NORMA?

A kétezres évek közepétől kezdve egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Oroszország és az Egyesült Államok képtelenek egymás mellett békében élni, ami a konfliktus folyamatos eszkalációjával járt együtt. Ennek fényében már látható, hogy Bush ezen tévedése is katasztrofális következményekkel járt, hiszen a kölcsönös elrettentés korszaka nem ért véget, helyette viszont felmondott egy rendkívül fontos nemzetközi egyezményt. Bár azt is hozzá kell fűzni, hogy noha a nemzetközi jog természetesen nem szentírás, stratégiai értelemben mégis szabályozza az államok viselkedését. Noam Chomsky például arra hívja fel a figyelmet, hogy az Egyesült Államok és szövetségesei a demokráciaexport

²³ Edward WONG: Solomon Islands Suspends Visits by Foreign Military Ships, Raising Concerns in U.S. *The New York Times*, 2022. augusztus 30.

szellemében szemrebbenés nélkül sértették meg számtalanszor a nemzetközi jogot (Vietnám, Koszovó, Afganisztán, Irak, Líbia, Szíria), ám ez nem jelent semmiféle enyhítő körülményt az orosz háborús agresszióra.²⁴ Chomskynak igaza van abban, hogy az USA normaszegései közvetlenül kihatottak a mostani Ukrajna elleni orosz agresszióra is, azonban azt is látni kell, hogy a nagyhatalmak önös érdekeik képvisellete közben megfélekedeznek arról, hogy cselekedeteik által a nemzetközi jog ereje (és a belé vetett hit) is leértékelődik.

A nemzetközi jog leértékelődése akár azt is magával vonhatja, hogy a nukleáris fegyverek terjedésének meggátolását célzó egyezmények betartására sem fognak törekedni az államok. Hiába létezik egy sor nemzetközi kötőerővel bíró egyezmény, kezdve az 1963-as részleges atomcsend egyezménytől (Partial Test Ban Treaty, PTBT) az 1968-as atomsorompó egyezményen (Non-proliferation Treaty, NPT) át egészen az 1996-os teljes körű atomcsend egyezményig (Comprehensive Nuclear-Test-Ban-Treaty, CTBT), a nagyhatalmak normaszegései gyengítik az ezekben vetett hitet.²⁵ Ráadásul az atomfegyverekkel rendelkező államok nem minden esetben tagjai ezeknek az egyezményeknek, vagy ratifikációjuk hiányában kötelezettségük sem keletkezik. Franciaország például nem írta alá a PTBT-egyezményt, Kína sem a PTBT-t, sem a CTBT-t, az Egyesült Államok és Észak-Korea a CTBT-egyezményt nem fogadta el, míg India, Izrael és Pakisztán nem tagjai sem az NPT-nek, sem a CTBT-nek.

Gyakorlatilag a hidegháború kezdete óta a kölcsönös megsemmisítés doktrínája elviekben szavatolta, hogy a nukleáris elrettentő képességgel rendelkező nagyhatalmak nem vetnek be ilyen jellegű tömegpusztító fegyvereket egymás ellen, hiszen az a világunk elpusztulásával járna. Miután Vlagyimir Putyin utasítást adott az orosz nukleáris erők „különleges” készenléti helyzetbe való helyezésére, rögvést megváltozott a tömegpusztító fegyverek stratégiai bevetettségéről szóló diskurzus. Ezen bejelentések azonban önmagukban is furcsának hatnak, hiszen a nukleáris fegyverek elrettentő ereje éppen védekező jellegű mivoltukból akad. Tehát nem lehet egy tömegpusztító fegyverekkel rendelkező államot megtámadni anélkül, hogy a nukleáris ellencsapás lehetőségével ne számolnánk.

Igencsak aggasztó fejlemény volna, ha az elrettentő fegyverekkel rendelkező államok a nukleáris apokalipszist belengetve akarnák kikényszeríteni követeléseiket. Márpedig tudjuk, hogy a nemzetközi kapcsolatokban minden lehet precedens értékű, főleg, ha a nemzetközi jog kikényszerítő erejének csökkenésével a nemzetközi rend egyre inkább anarchiába torkollik.

Jól látható tehát, hogy a nemzetközi rendszer működését megmagyarázni igyekvő elméletek és a 20. század során kialakult világrend sarokpontjait kijelölő doktrínák megkérdőjeleződtek, és az orosz–ukrán háború egy új igazodási pontot jelölt ki. Az európai energiaválság következtében éppen ezért az sem meglepő, hogy a szankciópolitika látványos kudarca óta egyre hangosabbá váltak azok a szakértői vélemények is, amelyek az invázió következményeként egy olyan „új energiarend” (*New Energy Order*) megalapítása mellett érvelnek, amelyben az államok piactorzító beavatkozásokat hajtanak végre a gazdasági nacionalizmus és a deglobalizáció szellemében.²⁶ Mindennek következtében pedig a háborús konfliktus valószínűsíthetően felgyorsítja a nemzetközi rendszer erózióját, amely egy többpólusú világot eredményez. A jelenleg körvonalazódó mozgások szerint úgy tűnik, hogy hosszú távon az Egyesült Államok és nyugati szövetségesei saját magukat blokkosítják a világ többi részétől, Kína és *de facto* szövetségesei pedig egy másik pólust építenek ki (ide sorolható Pakisztán, s egyre inkább Oroszország és Irán is), míg az olyan regionális hatalmak, mint India, Szaúd-Arábia és Törökország valószínűsíthetően saját érdekeiket szem előtt tartva mind az amerikai, mind a kínai szuperhatalommal kooperálni fognak. ■

**a geopolitikai realitásokat
nem lehet figyelmen
kívül hagyni** ””

24 C. J. POLYCHRONIOU: *Noam Chomsky: US Military Escalation Against Russia Would Have No Victors*. Truthout, 2022. március 1. <<https://truthout.org/articles/noam-chomsky-us-military-escalation-against-russia-would-have-no-victors/>>

25 Lásd bővebben: *Limited or Partial Test Ban Treaty (LTBT/PTBT)*. Atomic Heritage Foundation, 2016. június 10. <<https://www.atomicheritage.org/history/limited-or-partial-test-ban-treaty-ltbtptbt>>.

26 JASON BORDOFF – MEGHAN L. O’SULLIVAN: *The New Energy Order*. *Foreign Affairs*, 2022/július–augusztus.